

RÁTÉTES SZŰRÖK A BIHARI MÚZEUM GYŰJTEMÉNYÉBEN

2003-ban volt először módom tanulmányozni a Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményében található szűrőket, rátétes díszítésű textiliákat.¹ Jelen írásomban a „bihari specifikum”-nak mondható rátétes szűrőket veszem nagytít alá.²

A szűr szónak két jelentése van: egyik a magyar juh, a racka, gyapjából készült durva, abaposztó neve, amelyet darócnak, halinának is neveznek, másik jelentése a nagygallérú, köpönyszerű felsőruha.³

„A szűr a magyar nép egyik legősi és legkedveltebb, népdalokban leggyakrabban emlegetett ruhadarabja. Kizárólag férfiak viselik; leginkább a pusztázó nép, de ünnepi díszruhája a falusiaknak is...” – írja Györffy István e viseletdarab legismertebb kutatója.⁴ Páratlanul szép és gazdag, minden ízében magyar ornamentika jellemzi.⁵ A legmagyarabb ruhadarab.⁶

Györffy a szűrviselés két területét említi: Erdélyt és Magyarországot.⁷ A cifraszűr mindenütt a magyarságra volt jellemző, csak a magyarlakta területeken készítették és viselték. Általános divatja a XVII–XVIII. században volt,⁸ de virágkorát élte még a XIX. században is.

A szűrre a nagy bőség jellemző: nem lehet felölteni, nem ér össze az eleje. Más felöltöktől a hátán lévő, nagy négyszögletes gallérja különbözteti meg. Nélküle a szűr nem valódi csak gubaszűr, juhszűr, vagy szűrkabát stb.⁹ Mellben csak egy szűrcsat fogja össze, amelyet nem szoktak kioldani, mert legtöbbször vállra vetve hordták,¹⁰

¹ A szerző szűrátétkészítő népi iparművész, a Népművészet Ifjú Mestere cím birtokosa, szűrátétkészítő, szűrátétkészítő. (A szerk. megjegyzése)

² Köszönetet mondok a Bihari Múzeum muzeológusának, Dr. Krajczárné Sándor Máriának önzetlen segítségért, támogatásért, a munkám mentorálásáért, valamint Kállai Irénnek, a múzeum igazgatójának, hogy lehetőséget kaptam a néprajzi gyűjteményben való kutatásra, és minden segítők múzeumi dolgozónak.

Hálával tartozom továbbá Dr. V. Szathmári Ibolya néprajzkutatónak, mert felkeltette az érdeklődésemet a szűrök iránt, és támogatja alkotói és kutató tevékenységemet, illetve tanácsaival segítette e tanulmány létrehozását. Szintén hálával emlékezem a hirtelen elhunyt mesteremre, ifj. Szidor Jánosnéra, szűrátétkészítő népi iparművészre, aki megtanította és megszerettette a szűrátétkészítést és munkámat mindenkor támogatta.

³ Béres 1955: 3.

⁴ Györffy 1930 (2004): 11.

⁵ Györffy i.m. 10.

⁶ Györffy 1983: 429.

⁷ Györffy 1930 (2004): 9.

⁸ Gáborján 2000: 7.

⁹ Egyik szólásmondásunk így szól erről: „Gallér híján köpönyeg, hazudtam, mert vót kinek.” Béres i. m. 3.

¹⁰ Tarján 1993: 85.

ezért az ujját gyakran bevarrták, használati tárgyakat tettek bele.¹¹ Somogyban a szűr ujjja megrövidült, eleve bevarrva, befenekelve készítették.¹²

A pásztornak mindene a szűr: védte a hidegtől, az esőtől, a szélről, a hótól, árnyékot adott a nyári napsütésben. Derékaljnak, párnának, ülőszéknek, takarónak használta. A gazdaembert egész életében kiszolgálta ez a viseleti darab, de a cselédek, pásztorok szüre, ha elnyűtt, másikra volt szükség. Valamirevaló pásztornak gazdagabban díszített cifraszűrt kellett viselni.

A házasságkötésnél is fontos szerepet játszott a szűr. Az udvarlás alkalmával a lányos családtól való távozáskor a legény véletlenül-készakarva ott felejtette a szűrét. Ha a szülők nem fogadták szívesen a fiatalember udvarlását, másnap reggel „kitették a szűrét” a ház elébe, ahonnan a legény észrevétlenül elvitte azt. Paraszt-legény addig nem is gondolhatott nősülésre, amíg nem volt cifraszüre.¹³ Sok helyen ebben is esküdtek.

A szűrre való előteremtése sokszor gondot okozott. Néha csak bűnös úton tudták előteremtteni az árát.¹⁴ Ezért gyakran rendeletben tiltották a viselését, a díszítettsége miatt is.¹⁵ 1825-ben csak a szegett szűröket tiltották Debrecenben, de 1870-ben pl. még érvényben volt a hímzett szűrök tilalma a cívisvárosban.¹⁶ Rövid időn belül azonban felszabadult a szigorú tilalom alól a cifraszűr viselése.¹⁷

A szűr alapanyaga a szűrposztó. Az erdélyi szűrök anyagát, a merinó juh gyapjából készített posztót – ami vékonyabb és fehérebb a racka alapanyagú abaposztótól – *karassia* névvel illették. Az alapanyagot a szűrcsapók a gyapjából szőtték meg, majd ványolással, kallózással tömörítették.¹⁸

A posztóból a szűrszabó készítette el a ruhadarabot. A szűrszabó mesterség központja Veszprém, Debrecen, később Nagyvárad lett.¹⁹

A szűr rendkívül egyszerű, ősi szabású viselet, minden része egyenes szabású.²⁰ Tizenegy darabból áll, ezek a következők: *elej, háta, gallér, két ujj*, a három részből álló oldalrész: *pálha, aszaj, oldal* (kétfelől összesen hat darab).

¹¹ Ahogy a népdal is mondja: „Be van az én szűröm ujjja kötve / Barna kislány ne kotorássz benne./ Az egyikben acél, kova, tapló / A másikban százforintos bankó!” Béres i. m. 36.

¹² Kresz 1956: 93.

¹³ Béres i. m. 37. Cifraszűr: hímzéssel díszített szűr.

¹⁴ Györfly 1930 (2004): 13.

¹⁵ Flórián 1997: 621.

¹⁶ Gáborján 2000: 7.

¹⁷ Flórián i. m. 1997: 622.

¹⁸ Tarján 1993: 83.

¹⁹ Györfly 1930 (2004): 16.

²⁰ Györfly 1998: 267.

Az egyenes szabásvonalból álló szűr nyakatlan. Az 1870–80-as évektől jött divatba a nyakas szűr Hajdú, Bihar és Kolozs megyében a földművelő népnél és Bihar megyében a pásztorságnál. Jellemzője, hogy a szűr eleje itt már összeér, és a vállá rézsútosan vágott. Ez a forma sokkal fejlettebb szabású, mint a nyakatlan. Erdélyben a szűr viselése XVII. században kiveszett, de a XIX. században az új nyakas szűr divatba jövetelével újra elterjedt.²¹ Később a nyakas szűr elejére ún. *szecc* került. Ez ferdén vágott, lefelé az aljáig keskenyedő sáv volt.²² Tehát a szecc nem más, mint a gallér folytatása elől.

A szűrök egyik legjellegzetesebb alkotóeleme a *gallér*, melynek mérete tájegységenként eltérő lehet. Míg a bakonyi szűrökön²³ a gallér hosszan lenyúló, széles, nagyméretű, a bihari szűrökön csaknem négyzet alakú formában a hátrésznek csupán feléig ér. A gallér két alsó sarkában egy-egy díszített korong, *csücskő* lóg.²⁴ Az oldalrész, a váll, a feleresztések és minden csipkedísz befejeződése ún. galambkosárban végződik. Ez gyapjúfonalból horgolt korong, amely sok esetben a szűrszabó vagy felesége munkája.

A szűr alját tenyérnyi széles szűrposztó csíkkal hosszabbították meg, ezt *toldócsíknak* nevezik. Ezt a darabot a posztó hosszanti széléből vágták le, mert itt fordult meg a beverő fonál a szövésnél. Az anyag széle emiatt nem rojtosodott ki a használatlaltal, így a szűr alja is tartósabbá vált.²⁵ A hozzátoldást a szegésekkel azonos színű posztóborítás takarta el.

A szűrök többsége elől egy csatos szíjjal, összeakasztóval, vagy gombkötő által készített zsinórral záródik. Ezt két oldalt egy-egy rozetta rögzíti.²⁶ A szűrészij és szűrcsat a bőrműves, rézműves és a szarufaragó keze munkája.

A szűr díszítés típusai

A szűr díszítések legkorábbi változatai, melyeknek még csupán szegő, takaró és összedolgozó funkciói voltak, az ún. *szegett szűrökön* alakultak ki. A szűrök egyes részeinek összevarrásánál megerősítették az összeillesztést, ezt *vócnak* nevezték. Később a vócból alakult ki az ún. *feleresztés*, amely az összevarrásra került rá. A szűr díszítése, cifrázása az anyagszél bomlását megakadályozó szegésekkel kezdődött.²⁷

²¹ Györffy 1930 (2004): 31.

²² Gáborján i. m. 14.

²³ Gáborján i. m. 27.

²⁴ Gáborján i. m. 25.

²⁵ Györffy 1930 (2004): 19.

²⁶ Gáborján i. m. 14.

²⁷ Flórián 1997: 621.

Abban az időben, amikor még kézzel varrták a szűrőket, a borítás és a szegések keskenyek voltak. A varrógép megjelenésétől kezdve ezek a részek szélesebbé váltak, díszítéssel, szebbnél szebb mintákkal díszítették őket. Mivel ezzel a technikával gyorsan lehetett haladni, ezért *nyargalás*nak nevezték el. A kutatók közül többen is említik, hogy a szűrszabó bámulatos ügyességgel és gyorsasággal kezelte a varrógépet.²⁸ A nyargalást a szűr szegésein, borításain, a feleresztéseken és az elején is alkalmazták.²⁹

A szűr kezdetleges, ősi díszítményei, melyek egyszerű rátét motívumok, majd hímzések voltak, a szűr vízszintes irányú szabásvonalai mentén alakultak ki. Négy ilyen vonal van: a váll fölötti varrás, ahol az elejkihajtást a gallérhoz varrják, az ujjá betoldása a hónalj alatt, az aszaj és a pálya összetoldása. A díszített részek között különös szerepet kapott továbbá a szűr elej része, oldala, valamint a háta alja hasítéka. Később Bihar vármegyében a gallért, az ujjak kézfej felőli végét csokorszerű virágmintákkal, *bokorvirággal* ékesítették. Ez csak ennek a tájnak a jellegzetessége.

A szűrök *díszítőeleme* kizárólag növényi motívum³⁰, virág.³¹ A bihari és erdélyi szűrök fő díszítménye a szegfű. Kedvelt elem még a rózsa, a tulipán és a bimbó.³² A szűrszabók a díszítést nem hímzésnek, hanem „*virágozásnak*” nevezték.

A szűrökön fellelhető díszítési módok a hímzés, a rátét, a színes posztóval való szegés, vagy csipkésítés, ez a rátét egyik válfaja (csipke alatt színes posztóból vágott, csipkézett szélű posztócsíkokat kell érteni, amelyeket több rétegben egymásra varrnak),³³ valamint a zsinórozás.³⁴ Néha a szűrszűj helyett gombkötő készítette összeakasztót használtak. Ezekhez átvető is tartozott.³⁵

Az új divat, a nyakas, posztórátétes szűr Nagyváradról indult el Erdély felé az 1880-as években. A bihari szűrök hímzett típusánál a géppel varrt széles posztószegések között többszínű hímzés található. Az alapanyag színe lehetett nyers³⁶ vagy fekete. Ilyen szűrőket Nagyváradon és Nagyszalontán is készítettek.³⁷

²⁸ Györfly 1930 (2004): 72., Lengyel 1978: 126.

²⁹ Kresz 1956: 74.

³⁰ Gáborján i. m. 65.

³¹ Tarján 2005: 179.

³² Lengyel 1978: 125.

³³ Györfly 1930 (2004): 72–73.

³⁴ Gáborján i. m. 64.

³⁵ Az átvető sok ügyesen összebogozott zsinórból áll. A fejen átdobva a háton mint dísz csüng. Eredetileg a mellrészen összekötő szerepe volt, funkcióját elvesztve dísszé vált. Györfly 1930 (2004): 74; Gáborján i. m. 106–109.

³⁶ A nyers alapú hímzett szűr az ún. Csehi-szűr. Egy Csehy nevű mesterről nevezték el, akinek nagyon keresett volt a munkája, mert igen szépen hímezte. Györfly 1930 (2004): 53–54.

³⁷ Györfly 1930 (2004): 53.

A varrógép meggyorsította a szűrszabó munkáját; a szűrőknél a hímzést az 1870-es évektől felváltotta a gépi varrás, amely a hímzésmintákat utánzó díszítés volt a galléron, a szeccen, az aszajon.³⁸ A varrógéppel levartt virágfolt formája és elrendezése is azonos a hímzettel. A rátét alapanyagaként posztót vagy nemezt használtak. Ez a díszítés a XIX. század vége felé feketévé vált, ünnepélyes lett.

Az *applikálás*, egy másik díszítőanyag felvarrása a textilre, igen ősi technika.³⁹ A bihari szűrők ezen technikával ékesített darabjait *applikált*, *posztóvirágos* vagy *posztómetszett virágos* névvel illették.⁴⁰ Fő díszítőmotívum a szegfű (*I. tábla 2. kép, IX. tábla 1. kép*)⁴¹, amelyek a hullámosan emelkedő szár mellett helyezkednek el. Jellemzőjük, hogy minden posztószegfű alsó részén találunk kehelylevélkét. A virágok közeit gyakran szabálytalan, többnyire trapéz alakú levelek töltik ki, amelyek a külső oldalon csipkézettek (cakkosak). A szűrszabó a díszítmények levarrása után egy kis csipkéző ollóval kimetszi a minták közötti részeket. A gallér motívumait gyakran dohánylevél formába elrendezve találjuk: kis szimmetrikus csokrok, bokorvirágok, aszimmetrikusan hajló, vastagított töltött szárral. A rátétek alá piros vagy zöld színű alátétet helyeztek be, ezt nevezzük *alárakásnak*.⁴²

Tehát a bihari rátétes szűrőtípus jellemzője a dohánylevélformába rendezett csipkézett, cakkos, leveles virágok, és levelek, amelyek fekete posztó alapon feketék, vagy nyers alapon feketék.

A cifraszűr a könnyebben és gyorsabban előállított applikációs dísz miatt olcsóbb lett, ezért a vásárlók kedvelték. Az 1860-as évek nagy nemzeti felbuzdulásakor a magyar szabók finomabb fekete posztóból ünnepi szűrőt varrtak az úri rendnek is. Györffy István feltételezése szerint a szűrposztóból a szűrszabó készítette fekete szűrők a nép között csak itt, Bihar és Hajdú megyében voltak elterjedve.⁴³ Nagyvárad, Berettyóújfalú és Nagyszalonta mellett Derecskén is készítettek rátétes díszítésű szűrőket.⁴⁴ Kalotaszegen is kedvelt viselet volt.⁴⁵

Amikor Erdélyben viselése hanyatlani kezdett, Kalotaszegen újra divatba jött, s az itteniek kevés kivétellel⁴⁶ fekete rátétes díszítéssel készültek.⁴⁷ Biharban ebben az

³⁸ Csak a dunántúli szűrők rátétein fordul elő madár, fecske, bárány, pillangó stb. Györffy 1930 (2004): 44.

³⁹ Lengyel 1975: 45.

⁴⁰ Györffy 1930 (2004): 67.

⁴¹ A fényképeket Szűcs Endre, a Bihari Múzeum munkatársa készítette. Ezúton is köszönöm a munkáját!

⁴² Györffy 1930 (2004): 67–72.

⁴³ Györffy 1930 (2004): 61.

⁴⁴ Györffy 1930 (2004): 54–57.

⁴⁵ Kósa–Szemerényi 1997: 129. 1. kép

⁴⁶ Gáborján i. m. 106–107. Nyers alapon piros rátét díszítményű szűrre példát lásd 104–105.

⁴⁷ A varrógéppel való díszítést Kolozsváron Schéfer András mezőberényi magyar szabó honosította meg, aki 1870 táján telepedett le a városban, és Biharból szerződttetett szűrszabóságékeket. Faragó–Nagy–Vámszer 1977: 338.

időben ilyet már nem viseltek. A Kalotaszeg felé költöző, és oda dolgozó szűrszabók természetesen bihari szűrőket készítettek.

Ezek a Kolozs megyei viseleti darabokon a díszítés továbbfejlődött, mert a feleresztések és a borítás között megjelentek azok a kis virágcsokrok – szintén a dohánylevél formában –, amelyek felfelé aszimmetrikus kacsban végződtek.⁴⁸ Ezek a felhasítás két oldalán szimmetrikusan, tükörképként helyezkedtek el. A galléron is megjelenik az asszimetria és a *töltött*⁴⁹ szár.

A legkésőbbi típusú bihari szűrőkön, amelyek Kalotaszegen, Kalotaszentkirályon készültek, nincs cakkozás, csipkészás, sem a leveleken, sem a virágokon.⁵⁰

A XX. század elején már egyre kevesebb igény mutatkozott a szűrők iránt. Viselése megszűnésének egyik oka, hogy az első világháború után a szűrszabóközpontok kívül kerültek a trianoni Magyarország határain. Az alapanyag beszerzése problémássá vált. A megcsonkult területű országban csak Veszprémben készítettek szűrposztót. A szűrviselés visszaszorulásának másik magyarázata, hogy ekkor már egyre többféle olcsó, gyárilag készített szövetet és kész felsőruhát lehetett vásárolni. A szűrt a 1930-as évektől jóformán már csak a pásztorok viselték. A megrendelések alacsony száma miatt sok szűrszabónak más munkát kellett keresnie.

Az 1960-as években Derecskén *Erdei Lajos*⁵¹ és Berettyóújfaluban *Mezei András* szűrszabómesterek dolgoztak még.⁵² Berettyóújfaluban kizárólag bihari cifraszűr készült a XX. században applikációs díszítéssel.⁵³ Nem véletlen tehát az, hogy az itt működő Bihari Múzeum szép számmal őriz emlékeket ezekből a szűrtípusokból is.

A Bihari Múzeum szűrei

A Bihari Múzeum textilgyűjteményének tizenegy szűrét vetettem vizsgálat alá, ezek mindegyike a bihari rátétes szűr típusához tartozik. A tizenegyből kilenc darab

⁴⁸ Gáborján i. m. 26.

⁴⁹ Kétsoros cseresznye motívum

⁵⁰ Gáborján i. m. 106–107.

⁵¹ Erdei Lajos fekete posztó alapon barna rátétes, kétféle színnel aláakott, bihari típusú szűrt is készített. Györffy 1930 (2004): 78., 97–98. A kávészín vagy drapp posztórátétet Debrecenben Nagy Sándor honosította meg, aki Borbély Imrénél, majd Nagyváradon Stefán műhelyében tanult, és Hajdúböszörményben letelepedve meghonosította az applikációt. Az általa készített szűrőkön az aszajon hímzés, míg a szűr többi részén rátétes bihari típusú bokorvirág minták voltak. Györffy 1930 (2004): 228–229., 233.

⁵² Béres i. m. 40.

⁵³ Györffy 1930 (2004): 54.

funkcionált kabátként, két kicsi szűr⁵⁴ pedig dísznek, üvegöltöztetőnek⁵⁵ alkalmas (lásd X. tábla 2–3. kép).

Összességében valamennyi szűrőről elmondható, hogy ezek a viseleti darabok a XIX. század végén, a XX. század elején készülhettek. Díszítményeik varrógéppel készített, kimetszetlen *nyargalások*, dísztüzések és kimetszett rátétes motívumok. Nyers-, illetve fekete színű alapon fekete rátétesek, kivéve egy kicsi mintadarab, amelynek a rátétes díszítése piros. Szabásuk szerint nyakas, galléros, elől szecces megoldásúak. Legszebben és leggazdagabban díszített részük – mint a bihari cifraszűröknél általában – a gallér és a szecc, valamint az aszaj. A nyakon és a szeccen minden esetben négysoros nyargalás található, amelyet nem metszenek ki (I. tábla 1. kép).⁵⁶

Azok a szűrők, amelyek fekete alapon fekete rátétes díszítésűek, sokkal kevésbé díszítettek, mint a nyers alapon fekete rátétesek. A hat fekete, ünnepi szűr többségét, a gallér, a szecc és az ujjak szélén, valamint az összes megerősítésnél négysoros csigával díszítették. A Bihari Múzeum egy szűrén,⁵⁷ ennek kétsoros, egyszerűbb változata található meg, ezt már nagyon leegyszerűsítettnek, elnagyoltnak mondhatjuk.

A Bihari Múzeum rátétes szürei felének az alján található a dísztüzés, ami kevésbé jellemző a nyers alapúaknál, ott csak egy esetben fordul elő. (V. tábla 1–2. kép)⁵⁸

A fekete rátétes szűrők

A múzeum minden fekete szűrére jellemző, hogy nincs a szecc részen más díszítés, csak a széleken lévő nyargalás. Mégsem teljesen dísztelenek, mert a szűrészíj rozettája, vagy az azt helyettesítő horgolt, paszományszerű összekapcsolási megoldás így hangsúlyosabbá válik. (Lásd II. tábla 1. kép)

A fekete szűrők egyik csoportjánál sem a szeccen, sem a galléron nem találunk rátétes díszítést. Ezek a legegyszerűbbek.

A szűrők többsége megrendelésre készült, a megrendelő anyagi helyzetétől függött, mennyire lett az cifra. Mivel a Bihari Múzeum szürein nem találunk méretezésre való jelölést, ezek nagy valószínűséggel mind megrendelésre készültek, akárcsak a díszesebbek.

⁵⁴ Leltári szám: BM I.89.45. (h: 32,5 cm, sz.: 22,8 cm, ujj h.: 10 cm)

Leltári szám: BM I.2012. 1. (h: 30 cm, sz.: 25,5 cm, ujj h.: 14 cm)

⁵⁵ Általában az ajándéknak szánt borosüvegekre adják rá, az üveg szájára pörge kalapot téve pástör alakját formázza az üveg.

⁵⁶ Leltári szám: BM I.74.3.1. (h.: 113 cm, sz.: 91 cm, ujj h.: 53 cm);

⁵⁷ Leltári szám: BM I.74.2.1. (h.: 110 cm, sz.: 85 cm, ujj h.: 46,5 cm)

⁵⁸ Leltári szám: BM I.76.12. (h.: 118 cm, sz.: 84 cm, ujj h.: 49 cm)

A fekete szűrök másik csoportjába azok tartoznak, amelyeknek a gallérján három bokorvirág motívum található. Jellemzőik, hogy felül, középen a nyakrész alatt egy függőleges helyzetű kisebb és a gallér két alsó sarka felé átlósan elhelyezkedő két egyforma, szimmetrikus, nagyobb bokorvirág díszítőelem van, amelyek középen hegyükkel összeérnek. Körülöttük szabadon hagyott felületek találhatók. (VII. tábla 3. kép)⁵⁹

A bokorvirág motívum jellemzője, hogy életfa jellegű, egy töről indul és a hajladozó törzshöz kapcsolódnak a virágok, levelek, indák. Formája dohánylevélre emlékeztet. A bennük lévő kerek vagy hosszú virágok mérete mindig az adott hely méretétől függ, ezért vannak köztük kisebbek és nagyobbak is.

A Bihari Múzeum ezen szüreinak csoportján a gallér végén lévő csücskő kisebb, mint a díszítetleneken. Többségükre varrógéppel dohánylevél formába bokorvirág mintát varrtak.

Mindkét csoportba tartozó szűrök aszaja díszítüzéses, hármas tagolású. A nyargalással levart területek nem csak a díszítést, hanem a szélek, vagy az összeillesztett részek megerősítését is szolgálta, valamint a hóna alatti részen a kopás ellen is védett.

A nyargalással létrehozott sorok kis távolságra helyezkednek el egymás alatt, általában 9 centiméterre a felső szélétől.

Az itt lévő nyargalások szélessége közel azonos a szűrök alján, ujján, gallérján és szeccén lévő nyargalás szélességével, vagy attól nem sokkal szélesebb. Ezen díszítőrészek nyargalásának mintája általában megegyezik: vagy négysoros csiga, vagy a nyak négysoros motívuma.

A szűrök ujját minden esetben a nyargalás felett egy azonos mintájú, függőleges irányú nyargalásos rész díszíti.

Három ünnepi szűr (II. tábla 1. kép; III. tábla 1. kép és IV. tábla 1. kép)⁶⁰ elején, horgolt átkötő rész helyettesíti a szürszíjat (lásd VII. tábla 2. kép). Ezen ruhadaraboknál az ujjakon, hátul a felhasításon és a vállakon is találhatók horgolt gombok gomblyukkal. Míg az ujjakon és a vállakon ezek csak díszítő jellegűek (II. tábla 1. kép), addig alul, a felhasításnál funkcionálnak is, itt szétgombolva a szűrt nagyobb lépéstávolságot tesznek lehetővé (VIII. tábla 3. kép). A levartt és a zsinóros díszítmények az elrendezést tekintve valószínűleg egyetlen szürszabó keze munkái, de nevét sajnos nem ismerjük.

⁵⁹ Leltári szám: BM I.2001.16. (h.: 112 cm, sz.: 73 cm, ujj h.: 48 cm);

⁶⁰ Leltári szám: BM I.76.12. (adatokról lásd: 58. jegyzet) BM I.2001.16. (adatokról lásd: 59. jegyzet); Leltári szám: BM I.2001.17. (h.: 115 cm, sz.: 85 cm, ujj h.: 50 cm);

A horgolt korong alakú díszek, amelyeket galambkosárnak neveznek, a megerősítések befejezésénél helyezkednek el: alja felhasításnál, az ujjakon, a vállakon és az aszajon. Nemcsak díszítenek, de megerősítik az anyagot az esetleges szakadás ellen.

A világos alapon fekete rátétes szűrők

A szűrők azon csoportja, melyek nyers alapon fekete rátétesek, jobban díszítettek, mint a feketén fekete rátétesek. A világos alapú darabok erősen megkopott állapotban vannak, de a levarrások szinte mindenütt épségben megmaradtak, ezért a minták nagyon jól kivehetők.

Három szűrőn⁶¹ (*I. tábla 1–2. kép, V. tábla 1–2. kép, VI. tábla 1–2. kép*) a gallért, a szeccet, az ujjak szélét négy soros csigával díszítette a szűrszabó. Ezek a részek szélesebbek a fekete alapú darabokénál.

Az aszajon és az alján, valamint az itt már megjelenő feleresztéseken négy soros nyargalás is található. A mester a feleresztést a szűr aljára, a keresztirányban futó nyargalás felé varrta, melynek tetején mindig megjelenik a horgolt galambkosár lezárásként.

Díszítést egy szűrnek⁶² az alján találunk, a másik kettőnek még egy hozzátoldott, nyers színű anyag adja a lezárását (*VI. tábla 1–2. kép*). Ez a rész optikailag könnyedebbé teszi a szűr szerkezetét.

A Bihari Múzeum három nyers alapú szüre közül kettőt címermotívummal díszített készítője. A váradi szűrként nyilvántartásba vett darab (*I. tábla 1–2. kép*)⁶³ szeccein egy-egy és a gallér közepén lévő nagy dohánylevél motívumban is találunk egyet, összesen tehát három van rajta. Egészen különleges címerdíszítéssel találkozunk a Berettyóújfaluban használt szűrön (*VI. tábla 1–2. kép*)⁶⁴. A szecceken egy-egy, a galléron már három, az ujjakon is egy-egy, míg körben alul öt bokorvirág motívumban elhelyezkedve magyar címer található. A nagyszámú (összesen tizenkét darab) címerminta bizonyára a megrendelő, vagy a szűrszabó ötlete alapján kerülhetett a kabátra. Ez a mennyiség mindenképpen egyedinek mondható.

A két szűrön használt címermotívumok és a tölgyfalevél koszorú felhasználása is hasonló, de a korona kiképzése a címeren nem egyforma. Ezért, és a levarrás minősé-

⁶¹ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet) BM I.2001.19. (h.: 115 cm, sz.: 88 cm, ujj h.: 51 cm), BM I.2001.17., illetve BM I.2001.15. (h.: 110 cm, sz.: 90 cm, ujj h.: 56 cm). Gyűjtési és használati hely: Berettyóújfalu

⁶² Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet)

⁶³ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet)

⁶⁴ Leltári szám: BM I.2001.15. (adatokról: lásd 61. jegyzet)

gének eltérése miatt feltételezhető, hogy a hasonlóság ellenére mégsem ugyanaz a kéz készítette a két szűrt.

Két világos alapú szűrnél (*I. tábla 2. kép és VI. tábla 2. kép*)⁶⁵ a gallérok fő motívuma már nem a három bokorvirág, hanem más, sajátos szerkesztési módot követnek, de teljesen kitöltik a felületet a szeccen és a galléron. Ez a fajta elrendezés lehet más tájegység hatása, de a szűrszabó kísérletezésének eredménye is. A kerek, illetve hosszú virágok levelesek és cakkosak, félkör alakú belső virággal. Ez utóbbi szűrön elől a szecc részen más virágfejek is megjelennek (*IX. tábla 1. kép*), amelyek a szegfű más variációi. Csücskőjén olyan egyedi minta található meg, amely Katona Mihály nagyszalontai szűrszabó rajzos könyvében látható.⁶⁶ (*X. tábla 1. kép*).

A díszítés fokozására a nyers alapú daraboknál megjelenik a gépi csipke, illetve egyéb előre gyártott anyag. A csipkét vagy a farkasfogat a gallér és a szecc nyargalt részein belül találjuk, a minták közötti területen, az ujjaknál, a feleresztéseknél és a felhasításnál pedig kívülről keretezi a nyargalást. Az aszajon lévő díszítések mindkét oldalán megjelennek ezek a gyári anyagok, így három részre osztva az aszajt. A Bihari Múzeum leltárkönyvében váradi szűrként szereplő darabra csipkésebb hatású, kissé a farkasfogra emlékeztető, gyári anyag került. (*VII. tábla 1. kép*)

A galambkosár ennél a darabnál a szűr színeit idézhette egykor, mára megkopott, eredetileg fekete és nyers lehetett, kokárdaszerű megoldással (*I. tábla 1–2. kép; VII. tábla 1. kép*). Ez a forma a harmadik, címtelen szűrrel egyezik meg. (*V. tábla 1–2. kép*)

Itt az ujjon lévő nyargalás felett, a feleresztések formáját idéző részben a gallér és a szecc mintái térnek vissza. A nyargalások szebben kidolgozottak, igényesek. Nincs rajta elnagyolt minta. Ez a szűr szerkesztésében egyszerűbb, harmonikusabb, mentes a túldíszítettségtől.

Mindkét szűrre a szíjat bőrből készítették, a rögzítésénél rózsa alakot formál. A ruhadarab külsején helyezkednek el, míg a harmadik címtelen szűrnek belül rögzítették a szűrszíját, így csak a csat része és a bőrrózsa látszik ki (*V. tábla 1. kép*). A csat szaruból készült, ez az anyag megjelenik a bőrrózsaiban is. (*IX. tábla 1–2. kép*)

Ennek a szűrnek (*V. tábla 2. kép*)⁶⁷ a gallérján található dohánylevélformák, és azok elrendezése rokonságot mutatnak a fekete alapon fekete szűröknek azon csoportjával, ahol a gallér rátéttel, vagyis bokorvirág mintával díszített. A felület kitöltése itt teljes. A szűr ízlésesen szerkesztett. Harmonizálnak egymással a részek, a visszatérő

⁶⁵ Leltári szám: BM I.74.3.1. (adatokról: lásd 56. jegyzet) és BM I.2001.15. (adatokról: lásd 61. jegyzet)

⁶⁶ Györffy 1930 (2004): 78. és 114.

⁶⁷ Leltári szám: BM I. 2001.1.9.(Adatokról: lásd 61. jegyzet)

mintaelemek, az új helyen, adott méretben, új elrendezéssé alakulnak. Alkotójának nagyszerű fantáziájára, szerkesztési tudására utal ez a darab. E szűr legdominánsabb részének a gallért (*V. tábla 2. kép*) mondhatjuk, mert itt a három dohánylevél motívumot keretező, két egymással szembefordított cseresznyesor igen figyelemfelkeltő. A szűr kitöltő motívumai leveles, kerek és hosszú formájú virágok, de bennük már szegfű motívum található.

Szintén ezen a szűrön találtam először olyan megoldást, ahol a cakkos és a cakktalan bihari minta együtt jelenik meg. A szűr ujjai közepén a négysoros nyargalás felett található díszítmény legfelső mintája a jellemző a cakktalan szűrökre (*IX. tábla 3. kép*). Leveles a forma, de a cakkozott rész itt elmarad. A készítő kiemelte a virágot, valószínűleg helyhiány miatt, továbbá mert így fel tudta nagyítani és hangsúlyosabbá tudta tenni azt. Az így levartt motívum szellősebb, lazább szerkezeteket tud alkotni, bár alapja ugyanúgy a kör. A gépi csipke levarrásának nyomai itt is látszanak. A nyers alapon díszített szűröknél nincs a galambkosarakon kívül más, horgolt díszítés.

Sajnos a szűrök készítőinek neve nem maradt fenn. Kivételt képez egy fekete alapon fekete mintájú szűr (*VIII. tábla 1–2. kép*),⁶⁸ amelynek a két belső zsebében találtam egy nevet két részletben bevarrva. Tóth János vagy a szűrszabó, vagy a tulajdonos neve lehetett. Az ilyenfajta jelölés szintén a kuriózumok közé sorolható. Az írott betűk kapcsolása a nyargalások folyamatosságát idézi. A keresztnév folyamatosan kisebbedő betűi lehetővé tették a virágmotívummal való díszítést is.

A szűrök elemzése után a tizenegy darab esetében legalább négy vagy öt alkotóra következtethetünk.

1953-ra a népművészeti és háziipari szövetkezetek alakulása nagyjából befejeződött. Erősen élt az újra való törekvés, a bátor kísérletezés. E kor népi iparművészeti mozgalmának az volt a célja, hogy a múlt értékeit átörökítse a jövő számára.⁶⁹ A Debrecenben 1960-as években még dolgozó szűrszabók a debreceni cifraszűr hímzett motívumait díszpárnákra, pénztárcákra, női mellényekre hímezték rá.⁷⁰

A bihari szűrök rátétes motívumait, elrendezési elveit a derecskei *iff. Erdei Lajos* szűrszabómester, az eredeti környezetből kiemelve a lakáskultúra tárgyain éllette tovább.⁷¹ Felbecsülhetetlen szerepe van a bihari szűrök rátétes motívumainak utókor

⁶⁸ Leltári szám: BM I.76.12. (Adatokról lásd 58. jegyzet.)

⁶⁹ Domanovszky 1983: 10.

⁷⁰ Béres i. m. 39.

⁷¹ Béres A i. m. 39.

számára történő megmentésében.⁷² A jelenlegi szűrátét-készítés alapját a nyers alapon fekete rátétes szűrők, azok mintás felületeinek térkitöltése, applikációs díszítése és a minták szerkesztése adta. Tehát a bihari szűr díszítményei, szerkesztési módja került át a mai szűrátétbe, amelynek alapanyaga már nem szűrposztó, hanem nemezelt anyag, a filc.

A Bihari Múzeum néprajzi gyűjteményének szűrei kiválóan reprezentálják a bihari rátétes cifraszűröket. Színük és díszítésük szerint mindkét jellegzetes bihari típust képviselik, azaz a fekete alapú fekete rátéteset és a nyers alapú fekete rátéteset is. Díszítésmódjuk szerint szinte minden jellegzetesség megtalálható valamennyi darabon. A legszerényebben díszített szűr is rendelkezik egyfajta ünnepélyességgel, amely e tájegység szűreire fokozottan jellemző. A vizsgált szűrök betekintést engednek Berettyóújfalu és Nagyvárad szűrszabó műhelyeinek munkájába, segítséget adnak továbbá a szűrátét eredetének és jellemzőinek megértésében.

Irodalom

BÉRES András

1955 *A debreceni cifraszűr*. Múzeumi füzetek, Debrecen

DOMANOVSKY György

1983 *Mai magyar népi iparművészet*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest

FARAGÓ József–NAGY Jenő–VÁMSZER Géza

1977 *Kalotaszegi magyar népviselet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FLÓRIÁN Mária

1997 *Öltözködés*. In: Balassa Iván (főszerk.): *Magyar néprajz IV., Életmód*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 585–764.

GÁBORJÁN Alice

2000 *Cifraszűrök*. Néprajzi Múzeum, Budapest

GYÖRFFY István

1930 (2004) *Magyar népi hímzések. A cifraszűr*. Karcag, a szerző kiadása. (Reprint kiadás: Nap Kiadó Kft.)

1983 (1926) *Alföldi népelet*. Gondolat, Budapest

1998 *A magyar szűr*. In: Bellon Tibor et al. (szerk.): *Tárgyalkotó népművészet*. Jelenlévő múlt. Planétás Kiadó, Budapest

⁷² Domanovszky i. m. 242.

KRESZ Mária

1956 *Magyar parasztviselet*. Akadémiai Kiadó, Budapest

KÓSA László–SZEMERKÉNYI Ágnes

1997 *Apáról fiúra*. Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest

LENGYEL Györgyi

1975 *Kézimunkák*. Új technikák-új megoldások. Magyar Nők Országos Tanácsa
Kossuth Könyvkiadó, Budapest

1978 *Népi kézimunkák*. Magyar Nők Országos Szövetsége. Kossuth
Könyvkiadó, Budapest

TARJÁN Gábor

1993 *Mindennapi hagyomány. Néprajzi ismeretek mai használatra*. Tankönyv
12–18 éves tanulók számára. Magyar Médiapedagógiai Műhely

2005 *Folklór Népművészet. Népies művészet Kalauz a magyar népművészethez*.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Judit Erdei Gyönyörűné
Szűr with applique patterns in the Bihari Museum

The „Young master of folk art” and folk artist used 11 pieces of szűr which can be found at the collection of the Museum of Bihar in his thesis. These are typically Hungarian coats, were wore by men. Its material is compressed baize which is made of wool thus it is very resistant of weather conditions. Szűr tailors made them. After the spreading of the sewing machine in Hungary they started to make szűr with applique patterns in Bihar also this kind of method spread from here into a few areas of the Carpathian basin. All szűr in the Bihari Museum are specific pieces of Bihar and typical kind of the szűr with applique patterns.

I. tábla

1. kép. A BM I.74.3.1. leltári számú toldócsikkal, borítással ellátott váradi szűr eleje, nyak és szecc megoldása címerekkel

2. kép. A BM I.74.3.1. leltári számú toldócsikkal, borítással ellátott váradi szűr hátulja, gallérja címermotívummal

1. kép. A BM I.76.12. leltári számú toldócsík nélküli ünnepi szűr eleje szűrszík helyett gombkötő horgolta átkötővel

2. kép. A BM I.76.12. leltári számú toldócsík nélküli ünnepi szűr hátulja, a galléron a jellegzetes bihari dohányylevél formájú rátétes díszítéssel

III. tábla

1. kép. A BM I.2001.16. leltári számú toldócsík nélküli szűr, szintén horgolt átkötő rész helyettesíti a szűrszíjat

2. kép. A BM I.2001.16. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja; a gallér díszítménye a szintén jellemzően bihari applikált rátét díszítmény

1. kép. A BM I.2001.17. leltári számú toldócsík nélküli szűr eleje, a szeccen átkötővel, az ujjakon horgolt gombokkal, gombházakkal

2. kép. A BM I.2001.17. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja, gallérján dohányylevél formákkal. A felső minta hiányzik

V. tábla

1. kép. A BM I.2001.19. leltári számú toldócsík nélküli szűr eleje, ritka szűrszíj-megoldással

2. kép. A BM I.2001.19. leltári számú toldócsík nélküli szűr hátulja, a gallér teljes felületét kitöltik a minták

1. kép. A BM I.2001.15. leltári számú toldócsíkkal,
borítással ellátott szűr eleje, címer mintákkal

2. kép. A BM I.2001.15. leltári számú toldócsíkkal,
borítással ellátott szűr hátulja szokatlanul sok címermotívummal

VII. tábla

1. kép. A BM. I.74.3.1. leltári számú váradi szűr oldalának és ujjának díszítménye, kokárda-szerű galambkosarakkal

2. kép A BM I.76.12. leltári számú ünnepi szűr megkötője

3. kép. A BM I.2001.16. leltári számú szűr gallérja, három dohányylevél formával, amelyben leveles virágos indás applikált minták találhatók

1–2. kép. Névjelölés a BM. I.2001.16. leltári számú ünnepi szűr belsejében

3. kép. A BM. I.2001.17. leltári számú szűr alja, ahol a felhasítás gombolása nem csak dísz, hanem használható is

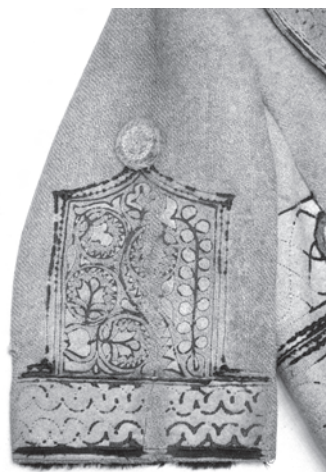
IX. tábla

1. kép. Szegfűk a BM. I.2001.19. leltári számú szűr elején

2. kép. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr szaruból készült csatja

3. kép. A BM. I.2001.19. leltári számú szűr ujjának legfelső mintája, a kalotaszegi bihari cakkatlan rátétes szűrökkel mutat rokonságot

1. kép. A BM I.2001.15. leltári számú szűr csücsköje

2–3. kép. Üvegöltöztető kicsi szűrök a Bihari Múzeum gyűjteményében